

Отрощенко І. В.

ORCID: 0000-0003-3508-7954

доктор історичних наук,

старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

МІСЦЕ БУДДІЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ В ЖИТТІ Ю. М. РЕРІХА

Ключові слова: ачар'я, буддизм, буддійське мистецтво, буддологія, Далай-лама XIV, лама, Панчен-лама X, Ю. М. Реріх.

Про наукову діяльність та звершення Ю. М. Реріха (1902–1960), видатного сходознавця, тибетолога та буддолога, відомо чимало. Водночас залишається питання, чи був буддизм предметом суто наукового зацікавлення для непересічного дослідника, чи чимось більшим. Велика кількість різноманітних публікацій, що побачили світ з початку XXI ст., насамперед спогади учнів Юрія Миколайовича та послідовників Реріхів, листи самого вченого допомагають пролити деяке світло на це питання і розкрити маловідомі сторінки його життя та діяльності, показати Ю. Реріха ще і як буддійського вчителя.

Особливу увагу Ю. Реріха привертало мистецтво північного буддизму. Як відомо, першою його книгою був “Тибетський живопис”, який побачив світ у 1925 р. в Парижі. Юрій Миколайович та його молодший брат колекціонували предмети буддійського культу, бронзу та особливо танки [3, с. 27]. У Ю. Реріха це захоплення розпочалося ще на початку 1920-х рр., ймовірно, під час навчання в Сорбонні. Тоді він часто відвідував Лувр задля вивчення східних колекцій. Найбільше враження на нього справляє буддійська бронза з колекції П. Пелліо: “Які чудові речі, містичні Будди, витончені Бодхісатви і страшні та люті kin-kang, генії-охоронці доброго закону. Взагалі, мене Буддизм страшно приваблює. У ньому я знаходжу глибоке містичне почуття та барвистість. Варто лише прочитати монгольські та тибетські молитви!..” – пише він своїм батькам (9.11.1922) [9, с. 22]. Така увага вченого до предметів буддійського культу тривала й упродовж наступних десятиліть. Наприклад, з листування вченого наприкінці 1940-х рр. ми дізнаємося, що Юрій Миколайович, проживаючи поряд із Гімалаями, відстежував пам'ятки північно-буддійського мистецтва, які виставлялися на продаж, і поповнював не лише власну

колекцію, а й рекомендував такі ж мистецькі раритети своєму братові, художнику Святославу Реріху [13, с. 212–213].

За різними свідченнями, буддійська атрибутика, як-от статуя Будди, танки тощо, була наявна в приватних апартаментах Ю. М. Реріха – чи то під час проживання в Нью-Йорку, у першому Музеї Реріхів на Ріверсайд, чи то в резиденції Реріхів у долині Кулу, чи впродовж останніх років життя, у період проживання в Москві. Зокрема, у Москві в його спальні розташовувалися буддійський вітвар, бронзова статуетка одинадцятиликого Авалокітешвари, мідний Цзонкхава, а також інші предмети буддійського культу, зокрема танка – подарунок Панчен-лами X [10, с. 104].

У 1940–1950-ті рр., до свого повернення до СРСР, Ю. М. Реріх навіть виношував план Буддійського дослідницького інституту на теренах Індії, у Калімпонзі. За задумом, цей інститут мав створюватися на основі співробітництва між державою та приватними організаціями, зацікавленими в цьому закладі. Планувалися дослідження індійського й тибетського буддизму та культури; критичне видання санскритських і тибетських текстів; переклад тибетських і санскритських буддійських текстів іноземними мовами; публікація серії монографій під назвою “Тибетика”; публікація піврічного журналу, у якому мали розміщуватися оригінальні статті співробітників Інституту та інших учених, а також книжковий огляд поточних публікацій в індо-тибетській галузі та хроніка подій у буддійському світі; заснування дослідницької бібліотеки та музею; навчання студентів-дослідників тибетської та санскритської мов та знань у суміжних галузях. На жаль, фінансування під цей проєкт Ю. Реріх так і не знайшов. Натомість опікувався індо-тибетським семінаром при Калькутському університеті, яким керував у 1950-ті рр. Слухачами були індуси, японці й монголи, зокрема монгольські лами, яким він викладав санскрит [6, с. 300]. За словами проф. Локеша Чандри, з батьком якого Ю. Реріх якийсь час контактував, серед послідовників буддизму видатний буддолог був відомий як ачар’я (титул релігійного наставника). У традиції махаяни цей почесний титул надавався відомим ученим.

Відомо, що, проживаючи в Калімпонзі (у першій половині 1950-х рр.), Ю. Реріх був секретарем новоствореної організації, відомої як Західний буддійський орден (Trailokya Boudhha Mahasangha) [2, с. 380]. У 1949 р., листуючись із калькутським видавцем, який мав буддійський сан, Юрій Миколайович завершував свої листи словами “Ваш в Dhamma” [13, с. 200, 205]. Художник Б. О. Смирнов-Русецький, який спілкувався з Ю. Реріхом в останні роки життя видатного вченого, був переконаний, що не лише наукова діяльність, а й духовне життя цього представника славетної родини розвивалося в атмосфері буддизму, і вчителем його був якийсь лама [12, с. 212]. На жаль, наразі важко сказати, про кого саме йдеться.

Слід зазначити, що шляхи Ю. Реріха час від часу перехресчувалися з видатними буддійськими вчителями та високими ієрархами. Одним з них був лхарамба Агван Доржів, наставник Далай-лами XIII, просвітник та непересічний політичний діяч свого часу, з яким родина Реріхів підтримувала контакти щонайменше в 1920-х рр.

Ю. Реріх був знайомий також із Далай-ламою XIV та Панчен-ламою Х. З останніми він познайомився в Індії, куди високі тибетські ламы приїхали на прощу. У Б. Смирнова-Русецького склалося враження, що Ю. Реріх доволі довго спілкувався з обома вищими ієрархами північного буддизму та знав багато подробиць їхнього життя [12, с. 224]. Зокрема, він розповідав, що Далай-лама – молода людина, доволі легковажна, любив дивитися фільми легкого жанру. Серйозного спілкування та філософських розмов про буддизм із ним у Реріха не було. Натомість Панчен-лама, хоча й молодий, був серйозним, вдумливим, заглибленим у духовні проблеми, здатним зрозуміти та оцінити сучасне становище Азії. Він любив дивитися історичні фільми, читав політичну та філософську літературу і багато спілкувався з Ю. Реріхом про еволюцію буддизму в нинішній час. Очевидно жартома, останній навіть називав себе неофіційним політичним радником Панчен-лами [12, с. 224]. Отже, Юрій Миколайович продовжував зберігати властиве його родині поштивне ставлення до інституту панчен-лам. Після приїзду до СРСР у 1957 р. він незабаром познайомився з бурятським наставником Б. Дандароном, наукові роботи якого в галузі тибетології та буддології дуже високо оцінив.

Загалом же впродовж майже 40 років дослідження і проживання в Азії Ю. Реріх звик співпрацювати та контактувати з ламами. Після приїзду до СРСР він намагався, попри радянську реальність, налагодити таку тривалу співпрацю з монгольськими та бурятськими ламами, зокрема з відомим бурятським буддійським наставником Б. Дандароном, залучити їх до наукової роботи в галузі тибетології, відродити Петербурзький буддійський храм. На думку О. І. Андреева, пильний інтерес Ю. М. Реріха до буддійського храму був тісно пов'язаний з його ширшим інтересом до буддизму взагалі і прагненням відродити буддологічні дослідження в СРСР, що перервалися наприкінці 1930-х рр., під егідою Академії наук, чому чималою мірою міг би сприяти задуманий сходознавцями храм-музей [1, с. 154]. Проте раптова смерть видатного вченого в 1960 р. поклала край таким задумам.

Наразі схоже, що найбільше інформації та спогадів щодо конфесійної належності Ю. Реріха залишили його учні, а також послідовники вчення Живої етики в СРСР, на яких поява в сірій радянській буденщині такої особистості справила величезне враження. Один з таких учнів, О. М. П'ятигорський, відомий сходознавець, лінгвіст і філософ, зазначив: “Я можу помилятися, але думаю, що він був послідовним у своєму махаянському,

пізньому тантризмі. І думаю, що таки тут вагу мала також концепція Калачакри” [5]. Олена Семека розповідала: “Він нам не говорив прямо, що він буддист. Про це лише довкола шепотілися. Я досі точно не знаю, гадаю, що так... А він говорив про це з такою, так би мовити, ну... повагою, навіть не знаю, як сказати, що нам було це між собою досить ясно” [4]. Схоже враження про релігійну належність Ю. Реріха склалися і в інших його колег з Інституту сходознавства, не лише споріднених духом людей. Наприклад, О. Семека згадує, як після смерті Юрія Миколайовича учні та колеги облаштували меморіальний кабінет в Інституті сходознавства, де він працював, повісивши, зокрема, великий портрет вченого. Тоді заступник директора Інституту Ульяновський вимагав, щоб цей портрет зняли, зі словами: “Розвели тут культ буржуазного вченого, та ще й буддиста!” (Ульяновський та іже з ним вважали, що Реріх усіх нас навернув у буддизм)” [11, с. 47].

О. П’ятигорський характеризував Ю. Реріха такими словами: “...для нас і для мене особисто Юрій Миколайович був, якщо хочете (і це без жодного пафосу), буддизмом в Інституті сходознавства Академії наук. Не уявленням про буддизм, не бібліографією, не монографією, не дисертацією, не професорством – він був тим, чого ми до нього не бачили, вже прочитавши чимало книг і безодню статей з буддизму, – він сам по собі був якимось буддійським, буддистичним зразком” [7, с. 177–178]. О. П’ятигорський також зауважував: “Я не знаю чому, але після його смерті мені стало зрозуміло, що буддологія без буддизму – річ майже неможлива або дуже важка (це твердження – суб’єктивне і може мати силу лише щодо однієї людини)” [8, с. 319].

Література:

1. Андреев А. И. Храм Будды в Северной столице. СПб. : Нартанг, 2004. 224 с.
2. Андреев А. И. Гималайское братство: Теософский миф и его творцы (Документальное расследование). СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 433 с.
3. Голенищева-Кутузова В., Росов В. Ламский путь. Первые художественные выставки Святослава Рериха в Америке // Вестник Ариаварты. 2004. № 1–2. С. 9–28.
4. Семека-Панкратова Е. С. “Нам повезло – и ему повезло”. Серия интервью по следам статьи “Два года с Юрием Рерихом” (2014) // Nicholas Roerich Museum. 5.07.2021. URL: <https://www.roerich.org/george-roerich/elena-semeka-yuri-rerikh-interview.php#m44-ref> (дата звернення: 31.07.2023).
5. Интервью А. Н. Сенкевича с А. М. Пятигорским // Юрий Рерих: Живое наследие. Материалы к биографии. Вып. I: Сборник статей

и интервью. М.: 2012. URL: <http://russia-india.com/Pyatigorskyinterview> (дата звернения: 31.07.2023).

6. Письма Ю. Н. Рериха В. Ф. Минорскому, 1943–1957 гг. / предисл., публ. и примеч. А. И. Андреева // Письменные памятники Востока. № 1(6). Весна – лето 2007. С. 266–303.

7. Пятигорский А. М. Речь на торжественном заседании, посвященном 100-летию со дня рождения Ю. Н. Рериха // Юрий Рерих: Статьи. Воспоминания / Одесский Дом-Музей им. Н. К. Рериха; оформл., сост., вступ. ст., предисл. Е. Г. Петренко. О.: Астропринт, 2012. С. 177–188. (Серия: “Buddhica”: вып. 4).

8. Пятигорский А. М. Избранные статьи по индологии и буддологии: 1960–1970-е годы / Отв. ред. Л. Н. Пятигорская ; сост. В. Г. Лысенко. М. : РГГУ, 2018. 367 с.

9. Росов В. Молодые годы Юрия Рериха (1918–1923) // Вестник Ариаварты, 2002. № 2. С. 11–25.

10. Рудзитис Р. Встречи с Юрием Рерихом. Мн. : УП “Лотаць”, 2002. 224 с.

11. Семека Е. Два года с Юрием Рерихом // Лига Культуры. 2014. № 4. С. 45–48.

12. Смирнов-Русецкий Б. А. Юрий Николаевич Рерих. Встреча в “Эрмитаже” // Юрий Рерих: Статьи. Воспоминания / Одесский Дом-Музей им. Н. К. Рериха; оформл., сост., вступ. ст., предисл. Е. Г. Петренко. О.: Астропринт, 2012. С. 198–248. (Серия: “Buddhica”: вып. 4).

13. Юрий Николаевич Рерих. Письма. Том II (1936–1960 гг.). М. : Международный центр Рерихов, 2002. 400 с.